

2485-

Proměny

společenského postavení
českých žen
v první polovině 20. století

Jana Burešová

2001

KATEDRA HISTORIE

I SPOLEČENSKO-POLITICKÁ AKTIVITA A VEŘEJNÁ ČINNOST ŽEN ZA PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY (1918–1938)

Ženská problematika v období první Československé republiky je v předložené práci sledována z hlediska společensko-politické aktivity a veřejné činnosti českých žen.⁶⁷

Připomeňme, pro přiblížení podmínek a atmosféry sledované doby a daného problému, že teprve československou ústavou z února 1920 získaly ženy v Československé republice volební právo. Všechna předchozí ženská společenská aktivita z konce 19. a počátku 20. století právě především k tomuto cíli směřovala.

Emancipační hnutí českých žen začalo v šedesátých letech 19. století snahou o určité hospodářské osamostatnění a hlavně o vzdělání žen.⁶⁸ Emancipační tendence značně zesílily na počátku 20. století, kdy se ženy začaly hlásit o svá politická práva a začaly aktivně vystupovat zejména za prosazení všeobecného volebního práva. Ústava ČSR z roku 1920 zaručila sice ženám stejná politická a občanská práva jako mužům, ovšem tato zákonem daná rovnoprávnost hned nepřešla důsledně do každodenní životní praxe. Bránily tomu nejružnější staré předsudky, zvyková setrvačnost a také celé hospodářské uspořádání společnosti dané doby. V literatuře byl naznačen názor, že od dob boje za volební právo žen už ženy takovou veřejnou aktivitu neprojevovaly.⁶⁹ Na základě provedeného pramenného výzkumu si dovoluji konstatovat a doložit, že ženská společenská aktivita právě přijetím všeobecného volebního práva ještě vzrostla a v první polovině 20. století nabyla dosud nebývalých rozměrů a dosahu.⁷⁰

Totíž přijetí všeobecného volebního práva byla pouze, i když důležitá, formalita, za jejíž faktické a opravdové na-

plnění se vším všudy musely ženy vyvinout právě v průběhu dvacátých i třicátých let mnoho energie.

Zavedením všeobecného volebního práva získaly ženy prostřednictvím svých volebních hlasů také jinou pozici v očích mužů jako tradičních a naprosto převažujících akterů jednotlivých politických stran. Hlasy žen se staly důležitými pro dosažení politických záměrů a cílů.⁷¹

Snahou o svou společenskou prospěšnost a úsilím dosáhnout faktické rovnoprávnosti žen ve společnosti a veřejném životě byly neaktivnější ženy sdružené v liberálně orientovaných spolcích a sdruženích. Ve své době měly mnohé z nich ve svém názvu označení „pokrokové“. Tento společenský proud jsem se rozhodla zkoumat nejpodrobněji.⁷² Liberálně orientované ženské spolky ve svých programech a veřejném působení kladly důraz na to, že jsou nepolitické. Měly tím na mysli, že nejsou organizačně spojeny s některou z politických stran, žádná strana je nefídila a nebyly žádné straně podřízeny. Ke svým cílům tyto spolky sdružovaly ženy všech politických orientací, které měly zájem prosazovat danou věc. Ovšem individuální členství v politických stranách tento spolkový rys nevyklučoval. Naopak, hodně liberálně orientovaných žen, veřejně se angažujících ve prospěch ženských zájmů, bylo členkami politických stran – jejich největší počet byl ve straně národně socialistické, početné zastoupení měly i v národně demokratické straně, v pokrokových spolcích pracovaly i členky agrární strany a ženy ze sociální demokracie. Společenskou aktivitu sledovaného druhu vyvíjely i komunistické ženy, ale od těch měly liberálky tendenci se v případě konkrétní činnosti distancovat, i když na veřejných fórech deklarovaly svou naprostou nepolitičnost v boji za ženské požadavky. Komunistky se práce v liberálně orientovaných ženských spolcích neúčastnily.

Zastřešujícím sdružením ženských spolků liberálního směru se v období první Československé republiky stala Ženská národní rada⁷³ se sídlem v Praze a pobočkou v Brně

pro Moravu a Slezsko. Tato organizace měla svého předchůdce v Ženském klubu českém, který byl od roku 1901 centrem pokrokových emancipačních snah žen a při kterém byl v roce 1905 založen Výbor pro volební právo žen. Postupem doby přibývaly další ženské spolky a byla vydávána řada ženských časopisů. Odborové organizace začaly postupně přijímat za své členy i ženy a některé politické strany vyjadřovaly sympatie a podporu ženské aktivitě. Po vzniku ČSR a přijetí ústavy v roce 1920 ženy, usilující o uplatnění zákonem daných práv v praxi a pak i o jejich rozšiřování v jednotlivých sférách veřejného života, cítily potřebu vytvořit novou centrální organizaci sdružující všechny ženské spolky, kterým šlo o rozšiřování rovnoprávnosti žen v praktickém životě. Současně v českém prostředí působila po první světové válce výzva Mezinárodní ženské rady k zakládání národních odboček. Výsledkem těchto snah a podnětů se stalo založení Ženské národní rady v Praze na ustavující valné schůzi 8. 4. 1923. V jejím čele stála po celou dobu existence senátorka Františka Ferdinanda Plamínková. Činnost se v případě Ženské národní rady vztahovala na celé území ČSR, ale nejaktivnější byla v Čechách. V roce 1935 sdružovala Ženská národní rada 50 členských organizací liberálního zaměření v počtu 27 000 členek.⁷⁴ Vycházel pečlivě vedený a na vysoké úrovni propracovaný časopis Ženská rada.

Součástí Ženské národní rady bylo, mimo mnohé jiné spolky, Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen.⁷⁵ V něm byly spojeny a odtud také vycházely mnohé úspěšné a vlivné organizátorky dalších širších liberálních ženských aktivit. Vysokoškolsky vzdělané ženy výrazně ovlivnily činnost celé Ženské národní rady. Po první světové válce se vysokoškolsky vzdělané ženy výrazněji organizovaly ve svých stavovských organizacích – v rámci států, ale i mezinárodně v Mezinárodním sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen. To mělo vysoce propracovaný a mezinárodně koordinovaný názor na společnost a postavení ženy v ní.

Sdružení vydávalo poměrně mnoho veřejných písemných materiálů, které se vyznačovaly velkým rozsahem a hlavně precizní promyšleností, propracovaností a přesnou formulací svých cílů i hodnocení své práce.⁷⁶

V článku Za novou společenskou smlouvou je formulován názor členek Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen na postavení žen ve společnosti a jejich pojetí obsahu pojmu „feminismus“: „...feminismem nazýváme tu světové hnutí mravní, intelektuální, sociální i hospodářské, které usiluje zařadit ženy do nově plánovaného kooperativního organismu lidstva. Postupně, po etapách, nejprve u národů staré kultury a pak všeho lidstva. Půjde tu o miliardu lidí, kterým se má dát možnost sebeurčení a hospodářské nezávislosti. Těžké, cyklické poruchy hospodářského života ukazují, že dosavadní způsob jeho vyžaduje přeměny v pojetí i v technice. Prostý požadavek, že každý jedinec musí mít v novém řádu aspoň nejnütnější z hmotných i duchovních potřeb, vyžádá si k svému splnění gigantického a trvalého úsilí všech vůdců lidské společnosti i jí samé. V základním tomto moderním postulátu je obsaženo i feministické kredo. Vedle práva žen jít za vnitřním hlasem poslání musí být do nové společenské smlouvy přijato i právo ženy na hospodářskou nezávislost. Feminism béře na sebe povinnost být spolubudovatelem nového řádu. Dnes proti němu stojí už jen jediná oportunistem diktovaná námitka: ženy přebírají práci mužům...“⁷⁷

Nejaktivnější a nejvlivnější liberální ženskou organizací za první Československé republiky na Moravě byla Zemská organizace pokrokových žen moravských,⁷⁸ působící poměrně početně v Zemi moravsko-slezské. Byla nepolitickým zastřešujícím svazem liberálně založených ženských spolků i jednotlivkyň. Žádala kulturní, sociální, politickou a hospodářskou rovnoprávnost žen s muži. Zemská organizace pokrokových žen na Moravě byla založena v roce 1910 a u jejího vzniku stála Zdeňka Wiedermannová-Motyčková. Po první světové válce byla znovu obnovena v roce

1924. Za první ČSR vstoupily do širšího povědomí tyto aktivní členky a vůdkyně liberálních žen na Moravě: Lidmila Konečná, Lidmila Zatloukalová-Coufalová, Marie Burešová, Miroslava Dorazilová a další. K hlavním tiskovinám patřila Ženská revue, založená v roce 1905. Zemská organizace PŽM vydávala v průběhu své existence značné množství brožur a letáků na různé okruhy témat:⁷⁹ výchova mládeže, dnešní mladá žena, hospodyním k úvaze, zdravá výživa, rodina a dítě, odborné školy pro ženská povolání, nezaměstnanost a umístění žen, co by měla žena o právech věděti, žena v demokracii, žena v sociální péči a další. Cenným informačním materiálem byl od roku 1933 vydávaný Věstník Zemské organizace pokrokových žen moravských.⁸⁰ Centrem moravských pokrokových žen byl Vyškov, kde měla své bydliště výborná jednatelka M. Dorazilová a působil zde aktivní místní spolek Vlasta.

K hlavním problémům, které pokrokové ženy považovaly za potřebné řešit, patřily: V oblasti vzdělávání účast lékařů a lékařek při školní zdravotní výchově, urychlení zřizování pokračovacích lidových kursů a škol, reformu mateřských škol a jejich zařazení do celkové školské soustavy pod správou ministerstva školství, zákonem upravené postavení jejich učitelek, zrušení klášterních učitelských ústavů a církevních škol vůbec a jejich nahrazení školami veřejnými, pro přípravu učitelů zavedení po středním všeobecném vzdělání ještě vzdělání odborné na pedagogických fakultách při univerzitách. Podporovaly požadavky učitelů na řádné hmotné zabezpečení, žádaly zvýšit počet dívčích odborných škol a jejich rovnoměrné rozmístění po republice. Moravské pokrokové ženy usilovaly o rovnoprávný přístup ke vzdělání, který v programu formulovaly takto: „měřítkem pro přijímání žactva na školách středních, odborných i vysokých budiž jedině schopnost uchazečova.“⁸¹ Odsoudily stanovení jakéhokoliv počtu žactva podle pohlaví. Také žádaly, aby byl ženám, jako učitelkám, zajištěn

rovnoměrný vliv na výchovu ve školách.⁸² Požadovaly účast žen ve školní administrativě a ve všech školních úřadech.

Moravské pokrokové ženy podporovaly všechny osvětové akce, zvláště pokud bylo jejich účelem povznesení ženy, rozšíření jejího duševního obzoru a prohloubení jejích zájmů. V programu ustavujícího sjezdu Zemské organizace PŽM z roku 1924 stála také obecná směrnice, ze které jasně vidíme nesouhlas a až rozhodný odpor ke katolickému politickému směru, který nevyklučoval ani slovní či písemné útoky: „...své pomoci neodepřeme žádné akci, sledující směrnici pokrokovou, naproti tomu všemi silami budeme potírati reakci, ať projeví se kdekoliv a ve formě jakékoliv.“⁸³ Výrazné bylo dále zaměření moravských pokrokových žen na sociální oblast, směřující k podpoře všeho, co mělo za cíl ochranu rodiny a péči o dítě. Program také jednoznačně vymezil názor pokrokových žen na vztah muže a ženy: „Žádáme naprostou sociální a právní rovnost s mužem v manželství i mimo ně, jakož i revizi občanského zákoníku ve smyslu pro ženy příznivém... Sňatek budiž uznán za záležitost státu se týkající a budiž proto zaveden obligátní sňatek civilní. Práva matky nemanželské, ať jsou zabezpečena tak, aby mravně ani hmotně nebyla poškozena. Reforma právního postavení dětí nemanželských budiž taková, aby byly úplně na roveň postaveny dětem manželským.“⁸⁴

Daleko konzervativněji se projevovaly katolicky orientované ženy prostřednictvím svých početných a aktivních zemských svazů.⁸⁵ Katolické ženské organizace svým konzervatismem tvořily určitý protipól k ženám liberálně orientovaným.

První základy k ženskému katolickému spolkovému životu v Čechách položily křesťansko – sociální spolky paní a dívek na konci devadesátých let 19. století. Uvádím alespoň jméno Aloisie Jirouškové, s níž jsou spojeny dnes úsměvně působící doklady na střetávání životních názorů a reakcí na postup liberalismu na konci 19. století.⁸⁶ Od

roku 1912 existoval Svaz katolických ženských spolků, registrující všechny dané ženské spolky. Po vytvoření ČSR se katolické ženy začaly velmi aktivizovat. V roce 1920 se stala poslankyní Poslanecké sněmovny Národního shromáždění jako jediná žena za lidovou stranu Augusta Rozsypalové. Ta také od roku 1921 katolický ženský svaz vedla. V roce 1925 byla vytvořena mohutná celozemská ženská katolická organizace v Čechách Svaz katolických žen a dívek Republiky československé s jednotnými stanovami a jednotným vedením, čímž byla překonána nežádoucí podoba volného sdružení ženských spolků s rozmanitou programovou a pracovní náplní. Předsedkyní se po zemřelé A. Rozsypalové tehdy stala Emílie Schmutzerová.

Obdobně upevnily svou organizační strukturu moravské katolicky, když v roce 1924 na ustavujícím sjezdu v Brně vytvořily Svaz katolických žen a dívek Moravy, Slezska a Hlučínska. Moravský svaz byl početnější než český a měl užší vazbu na Československou stranu lidovou. V čele stála Zdeňka Dolanská a po ní Františka Menšíková.

Katolické ženy bojovaly proti poválečnému všeobecnému úpadku tradiční katolické mravnosti. Prosazovaly školské požadavky katolíků, náboženskou výuku ve školách, ochranu mládeže v zaměstnání a sociální pomoc výdělečně činným ženám. Ve stanovách svazu moravských katolických žen a dívek zveřejněných a přijatých v roce 1926 byly uvedeny úkoly katolických žen: „... bojovat proti občanskému manželství, proti rozluce manželství, proti nevěrecké škole, proti nevěrecké a křesťanským mravům se přičítající literatuře a novinám, proti neřesti a zločinům, které hanobí manželství a mateřství a dělají z něho cestu do pekla. Bojovat proti nevázanosti ve styku obojího pohlaví a dalším jevům tzv. moderního života. Žena katolička nechce být pokládána za ženu „moderní“, neboť „moderní“ žena je ta, co zahodila víru a mravy křesťanské.“⁶⁷

Ve zprávě o své činnosti byly v roce 1927 označeny katolickými ženami za nejdůležitější především dvě oblasti

činnosti: působení na rodinnou výchovu a školskou výchovu. Působení katolických žen v těchto oblastech mělo za cíl to, co pro katolíky bylo nejdůležitější: „Pokřesťanštit v naší době rodinu, odstranit rozluku manželskou, poněvadž ženy jsou si plně vědomy, že záhuba národa, rozvrat ve státě, má svůj počátek v uvolněných a zdivočelých manželstvích... Každý stát je mocný a silný, pokud manželství v něm je pevné.“⁶⁸ Ovšem jiný názor na tutéž věc měly liberální ženy. Ty také považovaly za důležité ovlivňovat rodinnou a školskou výchovu, ovšem v jiném duchu než lidovci. Rovněž nechtěly rozvrat rodiny, ale snažily se dosáhnout toho, aby lidé sami byli zodpovědnější.

Za nejdůležitější nástroj působení na veřejnost byl nejen ženskými katolickými organizacemi, ale celou lidovou stranou považován ženský katolický tisk. Tiskovým orgánem Svazu katolických ženských spolků v Čechách byl časopis *Žena*, první číslo vyšlo v roce 1911, v roce 1925 byl přejmenován na *Československou ženu*, od roku 1936 pak nesl název *Katolická žena*. Tiskovým orgánem katolických žen na Moravě byla *Moravská žena*, v roce 1927 přejmenovaná na *Křesťanskou ženu*. Tento týdeník svou úrovní i šířkou záběru výrazně převyšoval ostatní poměrně pestrý ženský katolický tisk.

Lidová strana výrazně využívala katolicky orientovaných žen k plnění svých programových cílů a také k získávání významnějších pozic ve společnosti. Měla ze všech politických stran v době první Československé republiky největší společenskopolitickou organizovanost žen, a to především na území Moravy. Ženské katolické organizace byly početně nejmohutnějšími zájmovými organizacemi ČSL. Lidová strana v Čechách, na Moravě a ve Slezsku věnovala výraznou pozornost sledování sociálního stavu obyvatelstva.

Zvláště během tíživé hospodářské krize na začátku třicátých let, kdy byla vysoká nezaměstnanost, došlo k podstatnému snížení životní úrovně a určité skupiny obyvatel-

stva trpěly i hladem, nemocemi, nedostatkem lékařské péče a zvýšenou předčasnou úmrtností. V krizové ekonomické situaci se mnoho lidí dostalo způsobem života na okraj společnosti. Zvýšila se kriminalita jako např. krádeže a násilnosti. Mnozí chudí muži řešili bezvýchodnost své situace alkoholismem, čímž trpěla pak především jejich rodina. Řada článků v ženském katolickém tisku pomáhala ženám tuto tíhu jejich života snášet obrácením pozornosti k Bohu a upevňováním víry v něj a jeho pomoc. Ve třicátých letech bylo publikováno v ženských katolických listech a časopisech stále více na city působících příběhů, pojednávajících o těžkém životě žen a dětí opilců, krutých zlých a tyranských manželů, kteří vyhazují ženu a děti v noci v zimě na ulici, bijí je a podobně. Žena v těchto příbězích vždy snášela všechna příkoří trpělivě s vírou v Boha a jeho pomoc. Tyto náměty byly jistě čerpány ze života dané doby. Takto krutě mnohá manželství vypadala, hlavně právě díky bídě ve třicátých letech v souvislosti s hospodářskou krizí. A každá rada, pomoc a útěcha, jak těžkosti snášet, byla s vděkem a zájmem právě ženami přijímána. Těchto krutých životních témat katoličtí vůdcové a činitelé využívali k propagaci své náboženské víry a křesťanské mravnostní ideologie. Pro toto jejich působení byla právě v ženském katolickém tisku nejlepší živná půda.⁸⁹ Příběhy v časopisu *Křesťanská žena* byly velmi citově působivým sociálním obrazem doby první Československé republiky. Neukazovaly celou společnost, byly obrazem pouze chudé části společnosti – málo majetné a nemajetné. Obraz líčený ženským katolickým tiskem měl vést lidi k víře v Boha, která jim měla pomáhat těžký život snadněji zvládnout a přežít. Je zde připomínán a podrobněji přibližován obraz charitativní a dobročinné práce, častým námětem byla obětavá a náročná práce řádových sester.⁹⁰ Konkrétní, byť drobnou pomoc postiženým ženám organizovaly ženské katolické organizace přímo v jednotlivých místech v zemi, hlavně ve větších městech.

Katolické ženy dávaly najevo svůj soucit s lidským utrpením po celém světě, jak ukazují zprávy ze zahraničí v ženských katolických listech, v nichž si všímaly otázek katolického vyznání či katolického politického směru a také právě životních těžkostí a bídy lidí. Příkladem může být zpráva o bídě bezprizorných dětí v Rusku uvedená v *Křesťanské ženě* v roce 1930.⁹¹

Katolické ženy také prováděly pečlivou přípravu k volbám. Např. při agitaci k volbám do Národního shromáždění v roce 1925 uvádělo vedení moravského svazu, že svou volbou podpoří schopné katolické muže. Katolické ženy samy nežádaly své zastoupení v politice, uváděly, že mají dost práce s domácností, dětmi a podporou svých mužů.⁹² Nutno říci, že ve srovnání s přístupem jiných politických stran k ženám byl vztah katolického politického směru velmi korektní a uctivý.⁹³ V tisku především na začátku dvacátých let najdeme celou řadu dokladů agitace žen pro volbu kandidátů lidové strany, stejně tak pokusy nekatolických politických stran zmanipulovat volební hlasy žen proti lidové straně očerňováním křesťanství a jeho vztahu k ženám.⁹⁴

Společensky angažované katolické ženy velmi napomohly lidové straně v Čechách a hlavně na Moravě k získání solidního místa v politickém systému Československé republiky. Vůdcové lidové strany si toho byli vědomi a pomoc katolických žen své straně mnohokrát uznali a ocenili.⁹⁵

Je možné konstatovat, že historické prameny pro období 1918–1938 dokládají dosud nebyvalou a poté už neopakovanou pestrou společensko-politickou a veřejnou aktivitu žen za první Československé republiky. Společnost byla z části podporována – uvedme jako příklad sympatie prezidenta T. G. Masaryka k aktivitám liberálních žen⁹⁶ – ale časté byly i hlasy nechápající a odsuzující především liberální ženské tendence. Typickým projevem a reakcí jistě části společnosti na vystoupení pokrokových žen na přelomu 19. a 20. století a na jejich snahy uplatnit později

v praxi teoretické vyrovnání společenského postavení s muži⁹⁷ byla v nejhroší podobě hysterie, přes posměšná gesta k flegmatickému přehlížení, což byly v dějinách časté reakce tradičně doprovázející příchod nových společenských snah. Zakořeněné předsudky a nedostatek informací byly zdrojem neporozumění a vzniku a šíření mnoha myšlenkových kliše a stereotypů.

Katolický politický proud samozřejmě pro liberální ženské snahy neměl pochopení, katolickým ženám byl cizí zájem pokrokových žen účastnit se aktivně tvorby politiky, zastávat veřejné funkce a nacházet se v pozici hospodářské samostatnosti.

Pokrokové ženy často vznášely i vydávaly tiskem v podobě letáků písemné protesty proti podceňování jejich schopností a možností, např. v situaci, když byla zvolena žena do zastupitelstva, asi takového charakteru: „Vyslovujeme nejprudší protest proti tak fanatické nenávisti, mužské domýšlivosti, ale i hluchotě a slepotě úmyslné pro vše, co nazývají jinde pokrokem v ženské otázce, čím chlubí se pokrokové strany všech národů.“⁹⁸

Když srovnáme jednotlivé oblasti aktivity žen liberálních a katolických, najdeme na první pohled překvapivě, ale v závěru potěšitelně, mnoho stejných zájmů, tendencí a společensky prospěšných činností, jako např. byla snaha zorganizovat a poskytnout pomoc sociálně slabým a potřebným ženám, ale i dětem a starým lidem, pozvednout a rozšířit vzdělání dívek – myšleno obecně, neboť každý společenský směr měl o jeho náplni poněkud jinou představu. Všechny ženské organizace jevíly zájem o přípravu žen k dobré výchově dětí, výrazný byl jejich zájem o školství a v neposlední řadě o charitativní práci. Oba nejsilnější organizované ženské společenské proudy měly širokou organizační strukturu, která byla rovněž dosti početná,⁹⁹ měly svá kvalitní tisková periodika. Liberální i katolické ženské spolky v Čechách i na Moravě byly zapojeny do mezinárodních centrál a hlavní představitelky obou proudů se

aktivně účastnily práce na mezinárodní úrovni, zastupovaly své organizace na mezinárodních ženských kongresech, katolických i liberálně orientovaných.

Na látce „ženy v době první Československé republiky“ můžeme mimo jiné vidět i skutečnost, že společnost, byť po formální stránce demokratická republika s pokrokovou ústavou, což byl zajisté velký pokrok ve srovnání se situací před rokem 1918, po praktické stránce běžného života v podstatě dotažení svých demokratických rysů daných v ústavě ještě dlouho dopracovávala. Ústava dala ženám formální rovnoprávnost, ale tu se ženy svými návrhy na úpravu řady zákonů a úsilím změnit poměry v běžné životní, úřední a pracovní praxi teprve dlouho a usilovně snažily prosazovat do každodenního života.

Tuto základní vstupní přehledovou charakteristiku ženských pokrokových a katolických spolků a jejich činnosti podrobně rozvádějí následující kapitoly.